

KATOLICIZMUS

A magyar tudományos történetírást katolikusok, elsősorban jezsuiták indították meg a XVIII. században. Ebből következett, hogy a régi katolikus hagyomány, a katolikus egyház, műveltség, társadalom múltbeli jelentőségének méltányolása a következő század történetírásában is sokáig megmaradt, bár fokozatosan csökkenő arányban. Az általános korszellem hatása alól azonban természet-szerűleg a történetírás sem tudta magát kivonni. Bármennyire is alapvető követelménye a történetírásnak a minden irányban egyformán kötelező tárgyilagosság, a történetíró benne él saját korában, ez adja az ösztönzéseket, a szempontokat kutatásaihoz. Saját egyéniségében kell a múlt jelenségeit átélnie, hogy megközelíthesse, felfoghassa azokat és a források adatait élettel töltsse meg.

Általános szellemi áramlatok és sajátos hazai viszonyok egyaránt úgy hatottak az elmúlt század folyamán és a jelen század első szakaszában, melyet általában a liberalizmus korának szoktak nevezni, hogy a katolicizmus értékelése, jelentőségének

megbecsülése mindig szűkebb körre szorult. A katolicizmusban a kor egy régi, visszavonhatatlanul elavult világnézetet látott, amely másodrangú, kevésbé hű magyarságként kezdett feltűnni a társadalom nagy részének szemében. A hazai protestantizmus a korábbi erős nyomás alól szabadulva nagy belső erővel rendelkezett és természeténél fogva a korszellemhez is jobban tudott alkalmazkodni, mint a dogmatikusabb katolicizmus s éppen ezért saját szemléletét minden téren jobban tudta érvényesíteni. Ezzel szemben a katolicizmus számára súlyos dekadencia kora a múlt század. Államvallás mivolta elkényeztette, a jozefinizmus pedig belső erőit gyöngítette meg végzetesen.

Így állt elő az a különös helyzet, hogy az ország lakosságának, főleg éppen a magyarságnak túlnyomó többségét tevő katolicizmus aránylag rövid, idő alatt teljesen kiengedte kezéből a szellemi élet irányítását. A XVIII. századnak még kifejezetten katolikus kultúrája után nem kellett több néhány évtizednél ahhoz, hogy maguk a katolikusok feledkezzenek meg önmagukról és értékeljék le saját vallásuk magyar kultúra-teremtő erejét, múltbeli szerepét és bámulatos megnemértéssel kezeljék az ultramontánnak bélyegzett irányokat.

Ennek az általános szellemi fejlődésnek volt részese történetírásunk is. Mert mihelyt a katolicizmust nem tekintjük önálló és maradandó értéknek, történeti szerepét is csak efémérnek vehetjük, amely adott helyzetekben, jobb híján teljesített csak értékes szolgálatokat. Történetírásunk is mind erősebben a protestáns-kuruc szemlélet felé tolódott el,

vagyis azon értékek irányába, amelyeket a kor maga súlyosabbnak ítélt. Ez a szemléletmód tehát a korszellemből fakadt, de viszont a történetírás maga is nagy mértékben hozzájárult e szemlélet általános elterjesztéséhez. A történetírásnak ez az iránya, egyes kiváló egyháziaktól eltekintve (Fraknói, Karácsonyi, Ipolyi, Bunyitai) általánosan érvényesült, mégpedig nemcsak protestáns, hanem katolikus szerzőknél is.

A hazai katolicizmusnak ez a súlyos dekadenciája, öntudatának szinte teljes megsemmisülése, az értelmiségi rétegeknek az egyháztól való elfordulása csak a 90-es években kezdett megváltozni, az általános katolikus megújulásnak azonban (Prohászka) még hosszú útra volt szüksége ahhoz, hogy saját hangját megtalálja, ami azután a történetírásban sem maradhatott el. Ez az új irány Szekfű Gyula nevével elválaszthatatlan.

Szekfű katolikus szempontú történetírása természetesen nem a vallás oldaláról indul ki. Tagadhatatlan, hogy a történetírásnak nagy jelentősége van a vallási öntudat kialakításában is, ez azonban a történetírásra nézve másodlagos kérdés. A történelem tudomány, amelynek megvannak a maga sajátos feladatai és eszközei: az igazság keresése, a múlt minél tökéletesebb megismerése és bemutatása. Hogy azután a múlt megismerése vallási szempontból is hat, az már csak következmény, de nem a történelem feladatköréhez tartozik. Történeti kérdés azonban az, hogy a múlt megismerésében a teljesség a fontos, mégpedig magát a kort alkotó vonások súlya szerint. A múlt megismerésében nem az

a lényeges, hogy a mi korunk mit tart fontosnak s ez a szempont a múltban hogyan érvényesült, hanem a kor szellemét és életét alkotó saját vonások együttese, akkori fontosságuk szerint értékelve. Márpedig a múlt ismerete alapján tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar történelemben az utolsó másfélszáz évet leszámítva a vallási kérdés volt az egyik legnagyobb hatóerő. Ez volt az emberek meggyőzésének, egész gondolkozásának alapszöveve, életük, cselekvéseik hatalmas indítéka. Ha tehát a múltból a vallási szempontot mellőzzük vagy fontosságát nem becsüljük fel eléggé, akkor a múlt képét hamisan látjuk s a valóságnál sokkal nagyobb hatóerőt fogunk tulajdonítani olyan okoknak, amelyeket mi fontosaknak látunk ma, de távolról sem éreztek olyanoknak a régi korszakok magyarjai.

Ami mármost a vallási élet múltjának katolikus vonatkozásait illeti: ha egyszer fölismerjük azt, hogy a vallásnak, egyháznak, vallásosságnak döntő fontosságú jelentősége volt múltunk és kultúránk kialakításában, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt is, hogy a katolicizmus mindenkor integráns részét alkotta a magyar életnek, tehát a magyar történelemnek is. Nemcsak abban a több mint félévezredes időszakban, amíg a vallási egység fennállt s a magyarság egészében katolikus volt, hanem azután is, mikor előbb csak kisebbséget, majd ismét többséget alkotott.

Múlt századi történetírásunknak tehát a katolicizmus történeti szerepének mellőzése folytán súlyos fogyatkozásai voltak, egyoldalú látása hiányos volt, tehát hibás fénytörést adott a múlt képének. Egy-

oldalú volt a korábbi, XVIII. századi történetírás is, mely tisztára katolikus-Habsburg-színezetű látása folytán semmi megértéssel nem viseltetett a protestáns és Habsburg-ellenes események és történeti szereplők megítélése tekintetében, s ennek szükséges kiegészítését hozta meg az ellenkező véglet. De ez maga is csak véglet volt, a kép korrigálásra szorult. Ezt a korrigálást hozta meg Szekfű megítélése.

Erre a feladatra Szekfűt történetírói egyéniségének három alapvető vonása tette alkalmassá: szellemtörténeti iránya, függetlensége és szintetikus látása. A szellemtörténet hozta a történetírásba a szellemi tényezőknek s így természetszerűleg a vallásnak is a korábinál sokkal nagyobb történeti értékelését, ennek az iránynak pedig történetírásunkban éppen Szekfű volt kezdettől fogva legnagyobb és legkiegyensúlyozottabb, a német szellemtörténet egyoldalúságaitól és túlzásaitól mindig tartózkodó képviselője. Gondolkozásának függetlensége tette lehetővé a meggyökeresedett történelmi ítéletektől való szabadulást számára. Szintetikus látása, állandóan a teljesség fölfogására irányuló törekvése, a széteső vonásoknak egy képbe egyesítése, a lényeges kiemelése vezette rá arra, hogy a magyar múlt képe nem teljes: hiányzik belőle egy igen fontos vonás, a katolicizmus múltjának kellő súlyú értékelése.

Ez az értékelés elsősorban katolikus vallású történetíró feladata volt. Hiszen a vallásnak belső, lelki, világnézetet formáló lényegénél fogva természetes, hogy a tökéletes beleélés, átélés és értékelés

még a legteljesebb tárgyilagosság és jószándék ellenére sem lehetséges más vallású egyén részéről. Hogy a magyar történetírás a múlt század végére oly nagy mértékben megfeledkezett a katolikus szempontok megfelelő térhez juttatásáról, arról éppen a katolikusok tehetek, akik nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel:

„A XIX. század végén és a következőnek elején a katolikus szellemet a hazai történetírásban szinte kizárólag egyháziak képviselték, ami annyit jelentett, hogy a világi szakemberek vagy ellenséges állást foglaltak el a katolicizmussal szemben munkáikban, vagy pedig, ez a jobb eset, közömbösen viselkedtek a katolicizmus iránt a magyar történet és egyes részletei megítélésénél.”

„A XIX. század második felének hazai történetírása fejlesztette ki a katolikusokban az alacsonyabbrendűségnek ezt az érzését, amikor protestáns történetírók tolla mindegyre az erdélyi fejedelmek, Bocskay, Bethlen, Rákóczi György hadjáratait, a protestáns vallásszabadságért és az alkotmányosságért való felkeléseit mutatta be, mint történetünk központi cselekményeit. Ezzel kapcsolatban a katolikusok mint a Habsburg-király hívei, gyöngé, megalkuvó magyaroknak tündek fel, akik az alkotmányos és vallásszabadságot feláldozták egyéni érdeknek, anyagi előhaladásuknak a bécsi udvarban. A kiegyezési korszak katolikus történészei nem tudták ezt a felfogást megcáfolni, sőt a korszerű szabadságideák hatása alatt gyakran ők is meghódoltak s legalább is hallgatással hozzájárultak ahhoz, hogy különösen a XVII. és XVIII. századot illető-

leg a protestáns, kuruc magyarság lett a jó magyar, a katolikus pedig az esendő, elesett, labanc, rossz magyar.”

A teljes látás, a múlt elfogulatlan, megrögződött véleményektől független vizsgálata vezette Szekfűt annak világos látására, hogy „a katolikusoknak nincs okuk a protestánsokat nemzeti szempontból erősebbeknek, lelkesebbeknek, jobb magyaroknak tartaniok, mint önmagukat”. Ezért tudta a korábban egyoldalú szempontok és főleg elhanyagolt kutatás folytán hanyatlónak és nemzetietlennek bélyegzett XVIII. században föltalálni azokat a nagy értékeket, amelyeket a korábbi történetírás alig sejtett benne: az előző másfél század pusztuló világával szemben az új országépítés csendes, építő korszakát. Ebben a korszakban találta meg a külföldi kutatásban is csak az utóbbi évtizedek alatt fölismeret és értékelt barokk kort, mélyen katolikus és egyúttal magyar érzésű, bár jórészt latinnyelvű kultúrájával. Ezzel kapcsolatos a jezsuitarend nagy jelentőségének elismerése a magyar múltban. Mert bár ítélje valaki a jezsuitarend munkásságának eredményét saját világnézetének alapján kedvezőnek vagy kedvezőtlennek, örvendetesnek vagy szomorúnak, azt eltagadni nem lehet, hogy az egész korszakon keresztül alakítója volt a magyar léleknek, a magyar kultúrának, amely ennek figyelembe vétele nélkül soha teljesen megismerhető nem lenne. Ha a jezsuitákat a magyar múltból elmellőznők, multunknak jelentős részeit kell magunktól ellökünk.

Történetírói tárgyilagossága, függetlensége, fő-

leg pedig éppen szintetikus látása azonban meg-
 óvja Szekfűt attól is, hogy az ellenkező végletbe
 csapjon és elfogulttá váljék a magyarság nem kato-
 likus részével szemben. Mint katolikus ember szá-
 mára természetes, hogy lélekben közelebb áll, job-
 ban, melegebben átérthető számára a katolicizmus
 és annak szerepe, de a nemzet történetírója szívé-
 hez az egész nemzet egyformán közel van, minden
 csoportjában és minden világnézeti irányában. Jel-
 lemző, hogy elfogulatlanságát éppen protestáns
 bírálói szokták hangsúlyozni. Ez az objektivitás
 tette képessé arra, hogy helyenként a hazai protes-
 táns szellemiség történetének kutatása terén is út-
 törő munkát végezzen. Saját szavai szerint:

„Annyi... bizonyos, hogy az emberi és nemzeti
 értékek lemérése és összehasonlítása nem történhe-
 tik másképp, mint mindkét fél erényeinek és hibáinak
 számbavételével. Történeti hitel és nemzeti érzés
 szempontjából gyanús nekem az a protestáns, aki
 keserűen elítéli a pozsonyi vértörvényszéket, de a
 világért sem nézne Kassa három vértanúja felé, s
 ugyanúgy gyanús az a katolikus, aki megint csak
 máséban látja a szálkát, nem a magáéban a geren-
 dát. A történeti szemlélet alapjában véve a tények-
 ből indul ki, s így hiányos ott, ahol a tények egy
 részére nem kíváncsi, — ezen az alaptételen túl
 azonban kötelességünk a tények megítélésében is
 az igazság, s adott esetben a magunk joga mellett
 a velünk együttélő, egy magyar töből sarjadzott
 protestánsok igazára is gondolnunk.”

„Nemzeti politika dolgában hűség és tehetség,
 állhatatlanság és belátáshiány egyénenként meg-

oszlott a katolikus és protestáns tábor között, ami a világ legtermészetesebb dolga, hiszen mindkettőben magyarok voltak, ugyanazon erényekkel és bűnökkel, ugyanazon balsors és viszontagságok prédájaként. És sem a római pápának, sem Luthernek, Kálvinnak hitvallásában nem volt a magyarokra vonatkoztatott külön artikus, mely minden további nélkül jó magyarrá tette volna azt, aki az illető hitvallást elfogadta.”

„Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pápista magyart mint az alapjellem két, élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdotákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrinyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmódojukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét nem járult az ősi jelleg megváltoztatásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc:

nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy a kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszőrű, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.”

Hogy azután Szekfünek ez a teljességet bemutató képe, a katolicizmus múltbeli nagy jelentőségének új elismerése a magyar katolikusokat megszabadította a már-már köztük is gyökeret verni készülő történeti alacsonyabbrendűség érzésétől és megszilárdította öntudatukat, az egészen természetes. Bátran lehet mondani, hogy a magyar katolikus öntudat helyreállítása az utóbbi évtizedekben kevés embernek köszönhet annyit, mint éppen az ő történetírói munkásságának.

Igen sokat köszönhet azonban Szekfünek a magyar katolicizmus egy másik történeti vonatkozásban is: a sajátos egyháztörténeti kutatás új föllendítése és modernizálása tekintetében. Egyrészt az általános magyar történeti szempont, a hiányok fölismerése, de másrészt erős egyéni katolicizmusa, a saját egyházának múltja iránti fokozott érdeklődés vezette abban a törekvésében, hogy új életet adjon a meglehetősen szomorú helyzetbe jutott magyar katolikus egyháztörténetírásnak, megállítva „a magyar katolikus történettudománynak szinte két évtized óta alig tagadható hanyatlását”. A korábbi nagy egyháztörténészeknek századunkban már nagyon kevés méltó utódja akadt. Nemcsak a katolikus egyháztörténetírás iránti érdeklődés csökkent általában, hanem az egyháztörténettel foglalkozók nagyobb része megfélekedett arról, hogy „az előttük jártak

a saját korukban korszerűek voltak”, de módszerük egyszerű átvétele ma már, a történettudomány új, nagy átalakulása, fejlődése után, nem produkálhat a kor színvonalán álló munkákat. „Ettől a korszerűségtől pedig jelenleg nagyon is távol vagyunk”. Ezért „megint el kell sajátítanunk a haladottabb nyugati módszereket, s ezek segítségével egészen új utakat kell törnünk”. Ez az új út elsősorban nem a szervezeti kérdések kutatása, hanem magának a vallásosságnak az egyéneket, a társadalmat, a nemzet életét alakító vallásos érzés múltjának megismerése.

Ennek a célnak érdekében hozta össze körülbelül egy évtizeddel ezelőtt a Katolikus Történetírók Munkaközösségét, hogy a haladottabb német és francia egyháztörténetírás (Grabmann, Bremond stb.) módszereinek közelebb hozásával új levegőt hozzon a hasonló magyar törekvésekbe is. Ezért fáradozott nagy önfeláldozással azon, hogy az egyháztörténeti kutatás eredményeinek közlésére teret is nyisson (Regnum évkönyv).

E mellett céljai közt mindig ott szerepelt a magyar katolikus társadalom történeti műveltségének emelése is. Részben az említett Regnum is ilyen célt szolgál, de e mellett nehéz lenne felsorolni azt a számtalan teret, ahol e cél érdekében munkálkodott, — hogy csak egyet említsünk, az esztergomi nyári egyetemet. Azt lehet mondani, hogy az utóbbi évtizedben alig volt jelentősebb katolikus szellemi megmozdulás, amelyben neki része ne lett volna, vagy amely valamilyen formában kapcsolatot ne keresett s talált volna vele.

A katolicizmussal kapcsolatban nem feledkezhetünk meg Szekfűnek még egy fajta munkásságáról, s ez az, amit történetpolitikainak nevezhetnénk. Nem a napi politikába való beavatkozást jelenti ez, hanem csak a jelenkor eseményeinek, problémáinak a katolicizmus örök elveihez való mérése. Egyetemes szelleme a történelem, a szellemi, politikai, társadalmi élet egész síkját átfogja, s mégis tőlük távol maradván, felettük állva szemléli valami egészen mély és gazdag katolikus kultúra szempontjából. Az, hogy a katolicizmust ilyen egészen elmélyült formában tette magáévá, a dogmatika, a filozófia, a társadalomtudomány és az irodalom legteljesebb ismeretét, a legteljesebb behatolást tételezi fel. Ezek birtokában tudja azokat másoknak is közvetíteni írásain keresztül, s így válik „a dolgok magányos szemlélője” nemcsak a tudomány világában, hanem a magyar katolicizmus és az egész magyarság életében is alakító erővé.¹

Csapodi Csaba

¹ Az idézetek Szekfű Gyula következő munkáiból valók: A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katolikus Almanach, Budapest, 1927, 695-700 l.) — Magyar katolikus történetfelfogás. (Katolikus írók új magyar kalauza. Budapest, é. n. 396-418. l.) — A magyar jellem történetünkben. (Mi a magyar? Szerk.: Szekfű Gyula. Budapest, 1939.) — Előszó a Regnum egyháztörténeti évkönyv I. kötetéhez. (Budapest, 1936.)